

Azt talán fölösleges is hangsúlyoznunk, hogy hasábjainkon mindenki a legteljesebb szabadsággal fejtette ki nézeteit, és hogy — a közös munka elemi illemszabályai szerint — semmiféle „alkalmazkodást” nem kérünk azoktól a marxista barátainktól, akik az általunk javasolt közös gondolkodásra és munkára vállalkoztak, és akiknek: Hahn Istvánnak, Heller Ágnesnek és Hermann Istvánnak ezúttal is köszönetet mondunk.

A kérdés természetesen a számunkban olvasható tanulmányokkal egyáltalán nincs kimerítve. Munkánkat első lépésnek szánjuk; terveink szerint továbbiak fogják követni.

ZEMPLÉN GYÖRGY

A MEGÚJULÁST KERESŐ ERKÖLCSTUDOMÁNY

1901-ben a német Germánia folyóirat, valamint a Kölnische Volkszeitung mellékletében névtelen szerzőtől tanulmányok jelentek meg, amelyek F. X. Linzenmann múlt századbeli német morálteológus nyomán a katolikus erkölcsstudomány reformját sürgetik. A szerző hangsúlyozza, hogy a morál patológiává, büntanná lett. A jogi szemlélet szinte kizárólagos érvényesülése az erkölcs területén „farizaikus-rabbinisztikus” törvénytárgyhoz vezetett. Aktuális problémák, főként a pszichológia és a szociális kérdés területén, nem kapnak helyet az erkölcsstanban. Az életelen, mozdulatlan kazuisztikával szemben alapvető követelmény az életközelség álló és személyes, az erényekre építő erkölcsstudomány kialakítása. A kor egyházi beállítottságának szellemében azonnal jelentkezik az ellentmondás. Úgy gondolják, hogy az egyházi tekintély által megszentelt hagyományon változtatni nem lehet és minden reformtörekvés ezen a téren felesleges. Jellemző a sok közül a világhírű innsbrucki morálteológusnak, A. Lehmkühlnak a véleménye, amely a reformtörekvések támogatásában az egyház ellenségeinek erősítését, a világiak oktatásának követelményében hierarchikus szervezetének megtámadását látja. „Aki lényeges haladást követelne, darabokra zúzná a keresztény erkölcsstudományt. Az előrehaladás csak abban állhat, hogy tetszetősebb formában adjuk elő a tanítást és azt alkalmazzuk az emberi élet új körülményeire.”

A történelmi fejlődés túlhaladt ezen a szemléleten. Ma recseg és ropog minden. A teológia egész vonalán jelentkezik az újra átgondolás és átértékelés követelménye. Nagy feltűnést keltenek a teológia módszertani kérdései, a krisztológia, az antropológia, az eredeti bűn és a kegyelem, az Eucharistia, az Egyház és az egyházi tekintély kérdései. Az erkölcsstudomány szava halkabb. Sok a kritika és a program, kevés a kész szintézis. Sok a zűrzavar, homály és bizonytalanság. Belekeveredik a vitába az egzisztencializmus és a pszichoanalízis, a szociológia és az antropológia, követelik a fogalmak teljes átértékelését és hangsúlyozzák a skolasztika fogalmi rendszerének elégtelenségét.

A tudomány a rendelkezésére álló tények összegezése valamilyen egységes rendező elv alapján. Az új tények, új igények felismerése szétpattantja a régi kereteket és kérdéssé teszi a korábbi rendszerező elvek érvényességét. A felülvizsgálás folyamata az, aminek egyes, főként népszerűsítő és publicisztikus munkák a „kriszisz”, a „forradalom”, az „összeomlás” stb. hangzatos jelszavait adták. Pedig alapjában véve fejlődésről, bontakozásról van szó; az új összegezés a régi eredményeket nem dönti meg, nem zárja ki, csak átfogóbb magasabb rendű egységbe foglalja, ami természetesen az alapelvek pontosabb megfogalmazását és a keretek tágítását követeli.

A teológia az Isten kinyilatkoztatott ígését törekszik az emberi fogalmak és az emberi értelem logikai működéseinek segítségével szintézisbe foglalni és az emberi

lélekhez közelebb vinni. Isten ígéje örök és változatlan, az elhangzott szó már tovább nem gyarapszik. Az egyház tekintélye őrzi az ige tévedésmentes megőrzését és továbbadását. Azt lehetne tehát gondolni, hogy a teológiában válságról, krízisről beszélni nem lehet.

A tények azonban mást mutatnak. Az emberi oldalt nézem, amely már magában viseli a probléma csíráját, amennyiben emberfeletti feladat az Isten örök gondolatait az emberi fogalmak köntösebe öltöztetni. Ehhez az alapvető nehézséghez az erkölcsstudomány területén sajátos nehézség jelentkezik, amikor Isten törvényének végzéseit a szüntelen változásban és hullámlásban lévő emberi életre alkalmazzuk.

Az újabb századok moralistái látszólag áthidalják a teológiai összegezés nehézségeit. A századforduló óta szinte évről évre megjelenik egy-egy *Manualé Theologiae Moralis*, amely rendszeresen tárgyalja az erkölcsi élet alapelveit, az ember kötelességeit, vagy inkább kötelezettségeit. A kézikönyvek különböznek részletkérdésekben, de azonos szellem és azonos módszer élteit mindegyiket. Meglepnek a rendszer kidolgozott, zárt egységével, a gyakorlati alkalmazások kimeríthetetlen gazdagságával, a gondolatvezetés és felépítés megingathatatlan biztonságával. A megváltozott világ mégis fölülvizsgálatra készíti a keresztény moralistát.

A fölülvizsgálat követelményének három oka van: A megváltozott világ új problémái, a fejlődő tudomány és végül a kor szavát megértő második vatikáni zsinat.

A fejlődésben lévő világ új problémákat, új nehézségeket hoz. Szekularizációnak nevezik a jelenséget, amely ma jellemzője a nyugati gondolkodásnak. A „szekularizáció” szó kettős értelemben használható. Jelenti a világi értékeknek elismerését és megbecsülését, de jelenti a világ immanens értékeinek kizárólagos elismerését is. A természettudományos, technikai előrehaladás folytán az ember azt gondolja, hogy életútját minden túlvilági segítség nélkül, túlvilági tényezők teljes kikapcsolásával végérvényesen a földi életben oldhatja meg. Kialakul az a lelkület, amelyet Isten nélkül való humanizmusnak nevezhetünk. A teológia problémája ebben a szekularizált világban az, hogyan lehet a mai ember számára közvetíteni az Isten örök gondolatait és szándékait. Ezen a vonalon járnak szélsőséges teológusok is, akik lecsökkentik az istenit („Entmythologisierung”) és alkalmazkodva a mai ember életérzéséhez az „Isten halálának” teológiáját hirdetik. Egyedül az ember szolgálata az, ami az emberi társadalmat, az emberiséget összeköti; transzcendens tényezők kimaradnak Krisztus evangéliumának hirdetéséből. De nem követve a szélsőséges megoldásokat, még mindig ott a probléma, hogyan vihetjük közelebb a mai emberhez a kereszténység igazságait akkor, amikor az ember érdeklődése, életérzése az evilági értékek felé, az immanens boldogságkeresés felé mutat, és megvalósultnak érezzük az Üdvözítő szavait, hogy eljön az idő, amikor megfagy sokak szívében a szeretet.

A megváltozott világ új problémái mellett új megoldásokat sürget a fejlődő tudomány. Komoly problémák elé állítják a morálteológust az antropológia, a mélylélektan, a szociológia, a tömegpszichológia és általában a megújuló teológia módszertani kérdései. Az újabb teológia tapogatózó keresésének jött segítségére a második vatikáni zsinat (Vat. II). A zsinat pasztorális zsinatnak nevezte magát, tehát sürgeti az igehirdetés, a kerygma megújulását, a kinyilatkoztatott igazságok modern szellemű kibontakoztatását. Alapvető jelentőségű a zsinat állásfoglalása az evilági valósággal, a kulturális értékek elismerésével szemben: a *Gaudium et spes* pasztorális konstitúció az emberi értékek újraértékelését és megbecsülését hirdeti. A Vat. II. két fontos folyamatnak adott életet. Egyik az ökonomizmus, másik a dialógus, amelyek szintén a teológiai gondolkodás felülvizsgálására ösztönöznek.

A következő fejezetekben szeretném megmutatni, hogyan alakult ki a teológia morális, ma klasszikusnak tartott formája, amelynek képviselői a fent említett *Manualék*, rámutatok ennek a módszernek és rendszernek előgtelenségeire. A Vat. II. megújulást sürgető útmutatásának szellemében röviden összefoglalom, mi a keresztény igehirdetés erkölcsi tartalma, hogyan alkotott szintézist Aquinói Szent Tamás a kinyilatkoztatás és a hellén filozófia alapján, végül felvázolom azokat az irányokat, amelyek az erkölcsstudományt a kor követelményeinek megfelelően akarják átalakítani.

A történeti szituáció

A középkorban az erkölcsstudomány föltárta Isten üdvözítő szándékának keretében az ember életútját Isten felé. Akarat, kegyelem, Krisztus és a szentségek a határpontjai ennek a szintézisnek. A lelkipásztori gyóntatói gyakorlat számára készültek a Summae vagy Summulae poenitentiales (a VIII—IX. századtól kezdve), amelyek a gyóntatói feladatot tartották szem előtt, a bűnök elbírálására és az elégtétel kimérésére adtak útbaigazítást, de nem foglalkoztak az erkölcsi cselekvés mélyebb teológiai megalapozásával. A gyakorlati élet távlatai az újkorban mindinkább kitágulnak. A Summulaékból és a középkori teológiai hagyományból alakultak ki a XVII. századtól kezdve a mai értelemben vett Manualék, amelyek *Szent Alfonz* nagy morális munkája óta az erkölcsstudomány kézikönyvei. A munkafelosztás elve alapján a Manualék a teológia egészéből az emberi cselekvés vonalát emelik ki. Némi laza kapcsolót marad az erkölcsi életet tápláló alapvető igazságokkal, pl. végső cél, kegyelem, erények, tökéletesség, de ezek teljesen háttérbe szorulnak a gyakorlati elvek és azok alkalmazása, a *casus* mellett. Cél a lelkipásztori gyakorlat, főként a gyóntatásban. Ezért lép előtérbe a parancs és kötelesség, valamint a kötelességszegés jogi szempontja. A cél a határkérdések felé mutat: meg kell állapítani, hol az a végső határ, amelyen túl keresztény élet már nem állhat meg. A „minimum” körülhatárolása a legfontosabb feladat. Ami a határon túl van, az erkölcsi előrehaladás, a tökéletesedés, ami nem foglalható közvetlen szabályokba, kiesik az érdeklődés köréből. Az erkölcsi élet központi fogalma a kötelesség és a lelkiismeret. A lelkiismeret önálló lehetőség a személyiség egészéből kiszakítva, amely szemben áll a törvényben gyökerező kötelességgel. A törvény idegen hatalomként áll a szabadsággal szemben, mert korlátozza annak lehetőségeit. Ebben a légkörben született meg „a *dubium conscientiae*” modern fogalmazása, amely a probabilista viták óta alakítja, de egyben tükrözi is a Manualék morálisának benső arculatát. Helyesen írja *Häring*: „A három utolsó évszázad folyamán, kivéve egyes privilegizált köröket, az erkölcsstudomány típusa kétségtelenül az *Institutiones Theologiae Moralis* volt, amelyben dominál a kazuisztikus és a jogi szempont, és amely elsősorban arra törekszik, hogy a papot a gyóntatószéknek, a bűnbánat ítélőszékének szolgálatára felkészítse”. A modern fejlődés folyamán a vallási-erkölcsi nézőpont helyét az erkölcsstudományban a pozitív jogi és kazuisztikus szemlélet foglalta el.

A gyakorlati szükségletek mellett a teológiára kétségtelenül hatással volt a modern kor autonomisztikus, voluntarista szelleme és nominalisztikus gondolkozásmódja. A modern ember nem ismer el maga felett transzcendens tekintélyt, és akarata szabad kibontakozásának jogát hirdeti. Gyakorlatilag egyedül a pozitív törvényt ismeri el, amely a társadalmi hatalom következtében korlátozhatja szabadságát. A gyakorlati értékek túlhangsúlyozása, a külső törvény szerepének kiemelése hatással van a teológusokra is. A jogilag felmérhető kötelezettségek állnak az erkölcsi kutatás előterében, annál is inkább, mert az újkor gazdasági és társadalmi életének fejlődése az igazságosságnak, a mások felé irányuló kötelezettségnek szempontjait módfelelt megnöveli. Ez a szemlélet hatja át az erkölcsi élet egyéb területeit is. A Jó, melyet az értelem, mint gyakorlati igazságot állít az akarat elé, háttérbe szorul és helyét a kötelesség foglalja el. Az erkölcsi szemlélet helyébe jogi szemlélet lép. Nem veszik figyelembe, hogy az oly sokat emlegetett „gyakorlati élet” az egész embert magában foglalja és csak a teljes személyiség jóra irányulása biztosítja a helyes ítéletet, amelyet a probabilizmus jogi „reflex principiumai” nem képesek etikai-
lag is igazolni.

Az általános korszellem keretében az egyházi élet szellemi beállítottsága is kedvezett a kazuisztikus morálisnak. Keletkezésük idején az ellenreformáció és restauráció szellemi áramlatai uralkodnak. A feudális, abszolutista centralizmusra törekvő szellem behatol az egyházi gondolkozásba is. Az egyház gyakorlatilag azonosítja magát a hierarchiával és ezért inkább lépnek előtérbe a törvényileg szabályozott struktúrák, mint az egyházi evangéliumi élete. A teológiai látószög reformáció ellenes: a „*sola fides*” és „*sola gratia*” tételeivel szemben érvényesül a törvény, a törvényes cselekedetek. A tízparancsolat és a szentségek, mint jogi kötelezettségek je-

lentkeznek. A „sola Scripturával” szemben a pápai decretálék és a természetjog érvényesül. Az általános papsággal szemben hangsúlyt kap a hívők alárendeltsége a hierarchiának, a gyóntatónak. Nincs dialógus a koráramlatokkal, mert biztosabb a hagyományos formulázás. Nem veszik figyelembe a természettörvény megfogalmazásánál az új tudományos eredményeket. Az erkölcsstudomány és az élet, a tudományos kor életérzése között elmélyül a szakadék. Az Egyházi Állam megszűnése a XIX. század végén még inkább védekező álláspontra készíti az egyházat. A centralista és autoritatív beállítottság az első vatikáni zsinattól kezdve egészen a *Humani generis* enciklikáig (1950) gátolja a teológia és az erkölcsstudomány megújítását. Pedig nem hiányoznak a kísérletek. Németországban *Sailer* és *Hirschler* püspökök és morálteológusok, F. X. *Linsenmann* professzor a morális megújulását sürgetik, a szentírási alapok, az Isten országának és a szentpáli szabadság törvényének hangsúlyozásával. Később *Mausbach*, *Schilling*, főként pedig *Steinbüchel* és *Tillmann* kezdeményeznek a kazuisztikus morálist megújító munkákat. De ezek csak szórványos jelenségek, és egészen a Vat. II-ig lényegében nem változtatják meg az erkölcs tudományának háromszázados „klasszikus” uralmát.

Häring (könyvének francia fordítása alkalmával) írja: „A társadalom ma nem egységesen keresztény, hanem pluralista... a vallásszociológia kézzelfoghatóan rámutat, hogy milyen megrendítő módon hatástalanok a hagyományos morális imperatívuszok... az ember... védelem nélkül áll a nem keresztény értékrendszerekkel szemben... a morál minden területen rászorul arra, pl. a házasság és a család életében, hogy új formulázást adjon erkölcsünk sajátos követelményeinek, mely alkalmas arra, hogy hatékony motívumokat nyújtson az evilági, materialista eszmékkel szemben... ma nélkülözhetetlen, hogy a keresztény ténynek mély alapot adjunk és az egészet szorosan összefüggő egészben nyújtsuk az embereknek. Arra van szükség, hogy a keresztény erkölcs tanítása úgy jelenjen meg a modern szellemek előtt, mint ahogy megjelent az egyház első évszázadaiban, mint esemény, amely megrendít és újságával, szépségével a legmélyebb öröm forrása.”

A második vatikáni zsinat

Mint említettük, a múlt század végén és a XX. század elején megindulnak a törekvések, amelyek a *teologia moralis* megújulását célozzák. J. G. *Ziegler* a *Bilanz der Theologie im 20. Jahrhundert*-ben az erkölcsstudomány alakulásában három korszakot különböztet meg. Az elsőben, amely 1930-ig tart és inkább apologetikus célzatú, a nem katolikus oldalról jövő támadásokkal szemben akarják megvédeni a katolikus morálist. A második szakaszban megjelennek már új szellemű morális szintézisek, amelyek közül első helyen áll *Häring* *Das Gesetz Christi* című nagy munkája. Végül a vatikáni zsinattal egyházi követelményként jelenik meg a reform és a zsinat szelleme, valamint idevágó rendelkezései megváltoztatják a teológiai gondolkodás szellemi képét.

Az erkölcsstudomány szempontjából különösen fontos a zsinat *Optatum totius* rendelkezése, amely a klérus előkészítéséről és neveléséről intézkedik. Főként a bevezetés és a 14. pont hangoztatja, hogy a teológiai oktatásnak Krisztus misztériumai és az üdvösség története köré kell fonódnia. A teológia feladata, hogy kifejtse az isteni kinyilatkoztatásból merített tanítást, az egyház tanító hivatalának vezetése mellett, törekedjék ebben elmélyedni, hogy az egyrészt az egyéni lelki élet állandó tápláléka lehessen, másrészt a papi szolgálatnak alapot nyújtson az ige hirdetésére és kifejtésére. A teológia kifejti a biblikus témákat a szentírásból, vizsgálja a kinyilatkoztatott szó sorsát a patrisztikus irodalomban és a dogmák történetében, végül eszmélik a misztériumok fölött Szent Tamás vezetése mellett. Az erkölcsstudománynak meg kell újulnia a Krisztus misztériumával és az üdvösség történetével való élénk kapcsolatban. Kimondja tehát a zsinat, hogy az erkölcsstudomány első feladata, hogy kimutassa Krisztusban való elhivatottságunk magasatos voltát és innen vezesse le a kötelezettséget, hogy a keresztény élet a világ üdvösségéért gyümölcsöt teremjen a szeretetben.

A keresztény erkölcs a bibliai kinyilatkoztatásban

A szentírás is beszél kötelességekről és parancsokról. „Ha az életre be akarsz menni, tartsd meg a parancsolatokat” mondja az Úr. A szeretet apostola azt tanítja az Úr Jézus szavával: „Aki szeret engem, megtartja parancsaimat.” Szent Pál tanítása, hogy a bűn elszakít Istentől, „sem a tolvajok, sem a paráznák, sem a rablók... nem bírhatják Isten országát.” A távlat azonban más, mint a Manuálék morálisában. A kinyilatkoztatás Isten megnyilatkozása Krisztusban. Az evangélium, a jó hír, Isten országának eljövételét hirdeti. Isten országa Isten uralma a lelkek felett, minden igaz lélek legmélyebb vágyának beteljesülése, mert Krisztus által megnyílt az út az ország felé. Az Isten országa nem idegen hatalom, elvont törvény, hanem a mennyei Atya üdvözítő szándékának, örök szeretetének megvalósulása az emberi történelemben. Már a legegyszerűbb katekézist magában foglaló szinoptikus evangéliumokból is kitérünk, hogy a hit által a keresztény létében, mivelében gyökere-sen átalakul. Nem saját erejéből, hanem Isten vonzó, hívó sugallatára, a hívő emberi létből isteni létezésébe emelkedik. Krisztus tanítása ennek az új életnek törvényét, a szeretet törvényét sugározza. Az evangéliumok etikája perszonalisztikus és egzisztenciális. A jó a személyes Istenben valósul meg, Isten a személyes atyai szeretet elve. Az emberi élet alakító életelve nem lehet más, mint az Isten szeretete. Ebből a perszonalisztikus jellegből következik, hogy az etika útja Krisztus követése, mert Benne jelenik meg a szent és tökéletes Isten teljessége előttünk. A Krisztus-követés kezdete a *metanoia*, a megtérés, az érületnek, gondolkodásnak, életértékelésnek teljes újjáalakítása, beteljesedése pedig Isten fiainak szent egysége, az Istennel való bensőséges szeretet egységében. Mindez pedig Isten kegyelmi ajándéka. Feltételezi és megkívánja az ember erőfeszítését az erkölcsi cél megvalósítására, de a létrérendi erő, mely az új természetfeletti életet közli, Isten kegyelmi ajándéka.

János evangéliuma az örök élet távlatába állítja a keresztény életet. Szerinte is a kezdet az újjászületés, és a cél, hogy a szeretet útján kapcsolódjunk a háromszemélyű egy Istenhez, aki Krisztusban kinyilatkoztatja magát és szent Lelke által élteti azt, aki hisz Krisztusban. János evangéliuma és első levele az Úr belső életének, szíve szándékainak imádságos szemlélete, amely eligazítást ad az élet kérdéseinek megoldására.

Szent Pál teológiájában különös jelentőséget nyer a feszültség, amely áthatja az embert, aki elnyerte a megigazulást, de még várja a tökéletes beteljesedést. Isten igazságossága a kegyelem által megszabadít a bűn és a törvény szolgaságától és a Krisztusban való hit által Isten fiainak szabadságára vezet. De a megigazulás még nem adja az ember-probléma végső megoldását. Az ember az „eschaton” távlatába állítva alakítja önmagában a végső beteljesedést. Cooper figyelmeztet, hogy Szent Pál írásaiban mindig megtaláljuk az indicatív tételeket, amelyek következményeképpen jelentkeznek az erkölcsi imperatívuszok. A kötelesség, az Isten szándéka szerint való élet természetes folyamánya „az új teremtmény”, „az új ember” természetfölötti életének.

Példa kedvéért rámutatok röviden *Szent Pál* egyik legmélyebb tanítására a keresztény életéről, amelyet az efezusi levél első soraiban himnusszerű ihletettséggel rajzol meg (Ef 1,3–14). Szent Pál Istenhez, Üdvözítőnk Atyjához emelkedik, aki minket Krisztusban mindennemű lelki áldással megáldott. Isten öröktől fogva elrendelte, hogy Krisztusban és Krisztus által üdvözíteni fogja az emberiséget. Az isteni terv, amely a próféták ígéreteiben bontakozik ki, háttére az egész levélnek. Ennek a tervnek megvalósítása a hívek egyesülése a megdicsőült Krisztussal. A krisztusi jelenlét megkezdődik itt a földön a megigazult lélekben. A prófétai ígéretek megvalósulnak, amikor Krisztus belép a történelembe, és a kegyelem által Isten fogadott fiává tesz bennünket. Ennek a krisztusi műnek mérhetetlen értékét növeli, hogy az Üdvözítő nem egyszerűen az emberekhez, hanem a bűnös emberekhez jött el. Vállalta a keresztet, hogy üdvösséget hozzon az embereknek. Szent Pál hangoztatja, hogy az üdvösség alanya a bűnös ember. Nem helyes az a teológia, amelyik háttérbe szorítja az eredeti bűn és a személyes bűnök tényét, mert ezáltal erejét

veszti az emberiség megváltásának misztériuma. Isten szándéka, hogy mindenkit, zsidót és pogányt részesítsen a megváltói kegyelemben Krisztus fősége alá. A bűn által megrontott isteni rendet helyreállítja Krisztus megváltói műve, halála és feltámadása, és mindenkit visszavezet Krisztus fősége alá. Ezeknek az áldásoknak és ígéreteknek a záloga a Szentlélek, az ígélet Lelke, aki záloga üdvösségünknek és előkészíti megváltását a népnek, amelyet Isten szerzett meg önmagának. Bár még tart a régi világ is, a Szentlélek eljövetele, ereje és reményt ébresztő kegyelme a záloga annak, hogy minden ígélet beteljesedik Krisztusban, a dicsőséges paruziában, amikor az Ország véglegesen és el nem múló dicsőséggel jelenik meg a világban. Szent Pál ezekből az alaptételekből vezeti le az erkölcsi követelményeket, a morálist. Inti a híveket, hogy hivatásukhoz méltó emberi életet éljenek, míg el nem jutnak a teljes férfiúi érettségre, amelynek mértéke Krisztus teljességének kora. Új embert kell felöltetni, aki igazságban és szeretetben éli Krisztus életét. Meg kell ismerni Krisztus szeretetét, amely fölülmúl minden más ismeretet.

Az evangéliumok és Szent Pál erkölcsi kinyilatkoztatása tehát elsősorban nem elvont tanítás vagy parancs, hanem élet, az Isten hívó szava, amely választ vár az emberektől. Az erkölcsi élet válaszadás az isteni hívó szóra, a szeretetben.

Szent Tamás erkölcstudományi szintézise

A szentírás tanítása visszhangra talál a hívő gondolkodásban. A legrégibb idők-től fogva kíséri a kerygmát, az igehirdetést a ráeszmélés a kinyilatkoztatás nagy igazságaira. Az atyák világából kiemelkedik *Augustinus*. A keresztény valóság talaján áll, szemlélete egzisztenciális, mert a konkrét keresztény ember problémáit nézi. Bőségesen merít azonban tanításában az újplatonikus gondolkozásból. Rendszeres etikát nem dolgozott ki, de a biblia nyomán megkapó történet-teológiai képet rajzol az Isten országáról és egyes alapvető problémákat — bűn, kegyelem, szabadság — a pelagiánus viták következtében alaposan kidolgoz. A középkorban megkezdődik a kinyilatkoztatott igazságnak tudományos szintézisbe foglalása. Kétségtelen, hogy a szentírásban megrajzolt kép színtelenebbé válik. Az emberi értelem a patakzó életet nehezen tudja fogalmakba szorítani. Mégis kívánatos és hasznos volt a középkor törekvése arra a szintézisre, amely szilárd alapot nyújt a változó élet hullámzásai között. Kezdetben nincs még önálló teológia morális. Az erkölcsi problémákat a teológusok, a platonikus-augustinus hagyomány szellemében, a szent tudomány egyes kérdéseinél tárgyalják. *Petrus Lombardus* gyűjti össze szisztematikusan az atyák hagyományát. Szentenciái évszázadokon keresztül szolgáltak a teológiai tanítás és eszmélkedés alapjául.

Az erkölcstudomány először Aquinói Szent Tamás *Summájában* jelenik meg mint zárt egység, amely azonban élő és szoros összefüggésben áll a teológia egészével. Szent Tamás korszakalkotó ténye, hogy a *Summa Theologica* rendszerébe beépíti a keresztény erkölcs első tudományos összefoglalását. A teológia az Istenről szóló tudomány. A *Summa Theologica* első része Istent nézi önmagában és a Személyek háromságában, valamint a teremtésben. Az ember különleges helyet foglal el a teremtmények világában. Értelme és szabad akarata révén Isten kép-mása, szabad tevékenységével személyes kapcsolathoz léphet az Istennel, mint végső céllal. „Miatán tehát — mondja Szent Tamás a *Summa* 2. részének bevezetésében — beszélünk az Istenről, a legfőbb eszményről és Isten alkotásairól, beszélünk kell külön az emberről, Isten képmásáról, aki szabad akarata révén uralommal rendelkezik saját tettei fölött és szabad tevékenységgel valósítja meg isteni hivatását.” Az erkölcstan ennek a törekvésnek a tudománya, a „*motus ratiōnalis creaturae ad Deum*”, az eszes teremtmény útja Isten felé. Ezen az úton Isten titokzatos végzése szerint az ember célja is konkrét formában jelenik meg Krisztusban, aki eszmény és erőforrás az ember számára és üdvözítő művét folytatja a szentségek kegyelmet osztó hatékonyságában. A *Summa* 3. része foglalkozik Krisztussal és Krisztus szentségeivel.

A Summa erkölcsstanának második korszakalkotó jellegzetessége, hogy tiszteletben tartva korának ágostoni hagyományát, erkölcsstanát *Arisztotelész* etikájának fogalmi rendszerével építi fel. A felületes olvasó úgy érzi, hogy nem is teológiai művet, hanem bölcseleti tankönyvet tart kezében. Pedig ebből a bölcseleti megalapozásból fakad a szenttamási etika jelentősége, időt álló ereje, de egyúttal mai problematikája is. Szent Tamás nem kételkedik abban, hogy az emberi gondolkodás eszközeivel kell kifejezni a kinyilatkoztatás anyagát. Úgy látta, hogy ez az emberi gondolkodás valóságű, és a teológiai fogalmak kifejezésére alkalmas fogalmi rendszert talál Arisztotelész etikájában. Az ő idejében a történetiség és az ember egzisztenciális szituációjának vizsgálata nem volt tudatos probléma a gondolkodók előtt. Az eszenciális szempont azonban tovább fejleszthető, az egzisztenciális emberlét történetisége irányában gyarapítható. Az eszenciális szemléletet a teológiának feladnia nem szabad, mert különben út nyílik a teológiai relativitás és káosz útvesztői számára.

A következőkben szeretnék rámutatni néhány mozzanatra, amelyek kivezetnek a pusztán jogi és kazuisztikus morál hiányaiból, s a mai teológiai gondolkodás és fejlődés számára is érvényesek, bár modern teológusok akár pasztorális szempontból, akár a modern filozófia ígésében, elutasítják Szent Tamás etikájának lényegre irányuló szemléletét.

Szent Tamás etikája az arisztotelészi cél-fogalomra épít, és ezt alkalmazza az ember végső céljának, a boldogságnak kifejtésére. A cél-eszme irányító gondolat az erkölcsi élet számára. Egyben megnyitja az utat a természetfölötti valóság felé, és biztosítja az erkölcsi életben a természetfölötti rendeltetés és az emberi természet autonóm törvényszerűségének harmóniáját. A cél a jó, amelyre minden dolog törekszik. A jó természeténél fogva az alany felé mutat, hiszen jó az, amit minden dolog kíván, és a jó cél-jelleget nyer, mint határpont, amelynek kedvéért az alany cselekszik. Tárnyilag a jó és a cél nemcsak a törekvő alany igényeinek kielégítését hordozza, hanem a lét teljessége felé mutat. A jóság teljessége a lét teljességét, a „plenitudo essendit” tételezi. Amikor tehát az alany célra törekszik, a jót, mint a lét teljességét és egyben saját létének beteljesedését és tökéletesedését igényli. A célnak és a jónak az emberi szabadságban történő választása nem az emberen kívül álló, idegen, heterogén normák követése, hanem az emberi természet legmélyebb igényeinek megvalósulása.

A hanyatló középkor metafizikai gondolkodásában erőt kap a nominalizmus, amely nem érdeklődik a dolgok természetes összefüggései iránt. Csak az adottságot, az itt és most ténylegeset ismeri el. A törvény csak azért törvény, mert Isten éppen így akarta; ha akarná, másképp is rendelkezhetne. Ennek a magatartásnak központi fogalma az erkölcsstanban a kötelezettség. Az erkölcsi norma az embertől idegen, távol álló tényezővé válik, amely követelményeket állít, korlátozza az ember vágyait és idegen világ parancsszavát közvetíti. Végső kicsengése ennek a morális beállítottságnak a kategorikus imperativusz tana Kant etikájában. A keresztény morális területén a középkor alkonyától a nominalista szellem érvényesül, amikor a jog szinte egyedüli uralomra jut az erkölcsstudomány területén.

Szent Tamás elgondolásában a jog lényegi része az erkölcsi életnek, gyökerei a természet törvényébe nyúlnak vissza. A jog szabályozza az emberi együttélés külső vonatkozásait. Korlátot, megkötöttséget jelent. Ezért könnyen elszakadhat az emberi élet teljességétől és érvényesülhet, mint idegen, emberen kívül álló kötelezettség. Innen már csak egy lépés a három utolsó évszázad kazuisztikus szellemű erkölcsstanához. A jogi kategóriákban gondolkodó moralista méltán lát ellentétet a törvény és az emberi szabadság között. Méltán keresi a minimumot, amelyet meg kell tennünk, hogy a törvénynek eleget tegyünk, de ugyanakkor biztosítsuk az akarat számára a legnagyobb szabadságot. Méltán indulhat meg ezen az alapon a vég nélküli vita arról, mi a kötelező, mi a nem kötelező, és lehet kétség esetén az *opinio probabilis* elégséges erkölcsi alap a cselekvés számára.

Tamás is ismeri az erkölcsi kötelezettséget, a törvényt és a törvényszegést. A hellén humanizmustól és keresztény optimizmustól áthatott felfogása azonban az

erkölcsi rendben, erkölcsi életben a törvénynek és a kötelezettségnek másodrendű, következményszerű helyet ad. Az ember eszes természeténél fogva törekszik a jóra. Az emberi természet sokrétegetségéből, teremtett voltából, testi-lelki összetételéből következik, hogy az akarat elfordulhat igazi javától, fellázadhat valódi tökéletessége ellen. Az emberi tökéletesedés elutasítása, tudatos elfordulás az étető jótól, a bűn. Ebben a pontban érvényesül a törvény és kötelezettség hatóereje. Lefelé, a mélységek felé akadályozza meg a zuhanást. Aki nem érti meg a természet magasba törő, teljes jót igénylő szavát, beleütközik a korlátba, a kötelezettségbe, amelynek áthágásán túl vár a mélység, a bűn, az erkölcsi egyéniség összeomlása és halála. De aki követi a természet által megkívánt jót, annak személyisége eljut a beteljesedéshez, a tökéletességhez. Isten kegyelmi műve ezt a tökéletességet műveli bennünk, ha a belénk öntött szeretet, azaz természetfölötti személyiségünk alapvető dinamizmusának útján járunk; míg ellenben a bűn és az összeomlás útjára lépünk, ha megvetjük vagy megtagadjuk azokat az értékeket, emberi értékeket is, amelyek nélkül, mint Szent Tamás mondja, a szeretet fönn nem tartható.

A szenttamási célgondolat nyitja meg az utat a természetfölötti valóság felé is. Az értelem pislogó mécsesének fényénél kutató ember is felismeri, hogy a jó, amely felé sóvárog, a teljes jó, ami az ember vágyait kielégíti, egyedül az abszolút jószágban, Istenben található. A Summa egyik legmegkapóbb, legemberibb, de ugyanakkor — „sit venia verbo” — legistenibb szakasza a 1-2. alc. második kérdése, amelyben Tamás a végső cél, a boldogság tartalmi mozzanatait tárja fel. Melyik az a jó, amelyben az ember megtalálja a boldogságot? Amit Platón *Symposion*-jának Diotimája és Szent Ágoston az ostiai beszélgetésben álmodott, azt Tamás az ész logikájával és az emberi tapasztalás dialektikájával igazolja. A teremtmények, az immanens világ, a transzcendens értékektől elzárkózó emberi egyéniség vagy társadalom nem biztosítják a teljességet, a boldogságot. Egyedül a legfőbb jó, Isten, mindenkinek alkotója lehet az ember végső célja. De ekkor a kutató értelem tragikus fordulóra kerül. Amikor úgy látszik, eljutott a célhoz, a cél kisiklik kezéből. Isten, a jó teljessége, az egyedül boldogító valóság előttünk a nagy Elérhetetlennek és Ismeretlennek mutatkozik. Sejtjük, érezzük, hogy jó lenne bepillantani ebbe a teljességbe, de tudjuk, hogy oda saját erőnkől el nem juthatunk. Az emberi törekvés a lemondás szomorú gesztusával végződik.

Az örök jóság azonban megkönnyült az ember nyomorúságán. Lehajolt fenséges magányából és kiárasztotta az emberre saját életének gazdagságát. Az új teológia szerint is a legalapvetőbb, legegységesebb igazság, hogy Isten kiáradó irgalma és jósága kész közölni magát az emberrel. Szent Péter szavával szólva, Isten az emberi természet részesévé teszi az embert. Az isteni természetben részesedő ember értelme a hit, akarata pedig a szeretet által lép benső kapcsolatba végső céljával és legfőbb javával. A földi életben a szeretet dinamizmusából él, a földi lét végén eljut a tökéletes istenlátásra és az istenszeretben birtokolja Istent, mint saját egyéniségének is legmagasabb rangú beteljesedését. A szenttamási erkölcsstan alapmotívuma és alapelve az a tény, hogy Isten kegyelmi felénk fordulása lehetővé teszi az emberi természet beteljesedését, amelynek útja a szeretet. A törvény a szeretet szolgálatában jelöli meg az értékeket, amelyek a szeretet fennmaradását, fejlődését biztosítják.

Szent Tamás erkölcsstana benső szerkezeténél fogva transzcendens beállított-ságú, de egyúttal az emberi egzisztencia végső beteljesedésének tudománya. Normája nem az elvont törvény, vagy a kanti kategorikus imperatívusz, még kevésbé az utilitáris etika hasznossági szempontja. Az erkölcs a személyes Istenben gyökeredzik és az Istennel való személyes kapcsolatban bontakozik ki. Az Isten Krisztus személyében mint konkrét eleven személyiségben nyilatkoztatja ki magát és szólítja az embert személyes válaszadásra. Szent Tamás a Summa második részében az erkölcsi élet alapvető struktúráját tárja föl. A Summa harmadik részében jelenik meg Krisztus alakja. A krisztusi eszmény besugározza az egész erkölcsstánt. A bölcséleti gondolatok végső betetőzésüket a Krisztussal való személyes vonatkozásban találják meg. A vallásos mozzanat biztosítja Szent Tamás erkölcsstanának

gyökerében keresztény és természetfölötti jellegét. Szent Tamás a modern teológia szavával élve nem „extrinsecista”: a kegyelem nem kívülről adódó járulék a természetéhez, hanem ennek a természetnek Isten felé nyílt távlataiban jelenik meg, mint az Isten Krisztusban megnyilatkozó örök szeretete az ember iránt.

Végül rá kell mutatnunk a szenttamási etika alapvetésének legfontosabb gyakorlati következményére, az erényekről szóló tanításra. A bibliai inspiráció ismeri föl az ember természetfölötti tevékenységének központjában a három teológiai erényről szóló tanítást. A patrisztikától átvett hellenisztikus hagyomány — érdekes, hogy ez esetben nem arisztotelészi, hanem platói-sztoikus hagyomány — szava szólal meg, amikor a négy sarkalatos erény köré csoportosítja az antik kor (Platón, sztoikusok, Cicero) és a patrisztika (Szt. Ambrus) tanításában jelentkező erények összességét. Tamás rendszerező ereje, következetes logikája ragyogó színekben mutatkozik meg az erények osztályozásánál. Mégis úgy látszik, a négy sarkalatos erény köré csoportosított tanítás nem bírja el a keresztény élet egész gazdagságának hordozását.

Az ember összes képességeivel, kegyelmileg megszentelt természetével lehetőség a jó, az Isten végleges és elveszthetetlen bírására. Az erények biztosítják azt a magatartást, amelyek megvédenek a tévedéstől, az ösztönös áramlások eltérítő hatásától és egyben elének állítják azokat a részlet-értékeket, amelyek az emberi személység kibontakozását az emberi értékek oldaláról előmozdítják. Isten, a végtelen felségű Alkotó és a megváltás forrása iránt az alázatosság alapozza meg a teremtményi és megváltott mivoltunkból fakadó magatartást. A vallásosság arra indít, hogy a teremtményi és az istenfiúi lét élményéből kiindulva, egész életünket Isten felé irányítsuk, valamint Urunknak, Alkotónknak és Megváltónknak kézzelfogható jelekkel, szóval és szimbolikus cselekedetekkel kifejezzük hálánkat, hódolatunkat, eléje tárjuk kérdéseinket és bűnbánatunk könnyeit. Az igazságosság szabályozza a közösségi életet, a bátorság és mértékletesség az a két sarokpont, amely az ösztönös élet hullámszámai felett biztosítja az ész uralmát, pontosabban az istenemberi méltóságból fakadó magatartást. Végül az összes erényeket áthatja az okosság erénye, amely Isten örök normáinak fényében dönt a gyakorlatban az istenfiúi élet követelményeinek megfelelően.

Az elmúlt évtizedekben a moralisták sokat vitatkoztak, vajon az erkölcsant az erények vagy a parancsok szerint kell-e felosztani? Akik a parancsok szerint rendezik az erkölcsstudományt, arra hivatkoznak, hogy a parancsok sorrendjében könnyű végigfutni a gyónó bűnlistáján és könnyű eldönteni adott esetben a törvényszegést. Ez igaz. Csak azt felejtik el, hogy a törvényszegés megállapítása, a jó gyónás lebonyolítása nem az erkölcsi élet, legfőképpen annak kezdete, a jó gyóntatás tudománya még nem erkölcsstudomány, hanem annak egyik gyakorlati alkalmazása. Az erények oldaláról felépített morális éppúgy ismeri a tízparancsolatot és eligazít a gyóntató gyakorlatban. Ennél azonban többet ad. Bemutatja a lelki élet, a természetfölötti lét organizmusát, kibontakozását a megigazult lélekben. Pozitív értékek szolgálatába állít és hatékony motívumokat nyújt a törvényszegések elkerülésére. Megszünteti az erkölcs és aszkézis erőszakos szétválasztását. A szeretet mértéke — mondja *Szent Bernát* és igazolja tudományosan Szent Tamás — az, hogy nincs mértéke. A végtelen jót nem lehet eléggé szeretni. Lehet és kell is a szeretet útján mindig előbbre haladni. A keresztény élet ismeri a határkérdéseket. Kerülhet nehéz körülmények közé, ahol meg kell vizsgálni, meddig mehet el az ember Isten jóságának sérelme nélkül. De a szeretet általában nem mérícskél, hanem az okosság erényének irányítása mellett keresi, ami közelebb visz a szeretet egyedül méltó tárgyához, az Istenhez. Az *opinio probabilis* körül dülő viták értelmüket veszít Szent Tamás erkölcsstanában. A jó lelkiismeret, a *prudencia*, az okosság vagy bölcsesség erényének közreműködésével dönt, de ítélete feltételezi a jóakaratot, konkrét körülmények között az örök célra irányuló megigazult akaratot. A Vat. II. mondta ki először hitelesen, ami a nagy keresztény teológusok közös hagyománya, hogy minden keresztény hivatott az életszentségre (*Lumen gentium*). Szent Tamás morálisa ennek a ténynek jegyében él.

Szent Tamás etikájának természetfölötti jellegét, teológiai mivoltát gyönyörűen fejti ki a Summa egy nagyon kevésbé ismert és mégis alapvető fejezete. Kérdés, hogy az újszövetség törvénye frott törvény-e, vagy pedig az emberi szívbe oltott isteni sugallat. Az ószövetség törvényét Isten kőtáblákba véste, ami jelképezi, hogy az ószövetségi törvény ugyan az ember természetének megfelelő parancsokat hozta, de azokat csak külsőlegesen közölte a mélyebb átélésre képtelen emberrel. Az újszövetség törvénye a szívünkben élő és szívünkbe vésett Szentlélek kegyelme. Amint Szent Pál mondja: A lélek éltető törvénye. Ez elsősorban és lényegében a Szentlélek kegyelme, sőt maga a bennünk lakó Szentlélek. Mivel azonban az ember nem rendelkezik ennek a kegyelemnek közvetlen átélésével, ezért másodlagosan a kinyilatkoztatott törvény megjelenik előttünk a tanító egyház szavában, mint Szent Pál mondja: „Fides ex auditu”, a hit a hallásból ered. De ez a befogadott szó megtalálja lelkünkben a Szentlélek visszhangját; és ennek erejéből az ember mintegy természete szavát követve éli meg az újszövetség törvényét. A Szentlélek sugározza lelkünkbe a szeretetet, amely éltet és irányít minden egyes erényt és emberi cselekedetet, hogy viszonzza, átistenült emberi természetének megfelelően a szeretett Isten hívó szavát.

Ez a néhány gondolat csak halovány képe annak a mérhetetlen gazdagságnak, eleven életnek, amely a Summa morális részének művészi architektonikával felépített artikulusai mögött rejlik. A megújulást kereső erkölcsstudomány nem hagyhatja el Szent Tamás erkölcsstanának szilárd alapjait. Akkor sem, hogy ha a pasztorális és a modern gondolkodás igényei új követelményeket állítanak vele szembe és további kibontakozást követelnek. Szent Tamás monumentális alkotása alapelveiben a keresztény életesszény tudományos kifejtése. Szelleme az evangéliumok és Pál apostol szellemét sugározza. Az Isten felé haladó ember szabad akaratával, személyes döntéseivel járja az erkölcsi élet útját. Győzelmi bizonyosságának forrása a tudat, hogy minden ereje és minden értéke Isten kegyelmi ajándékában gyökeredzik, amelynek elfogadása egyben személyisége beteljesedésének csúcspontját: a boldogságot jelenti.

Az erkölcsstudomány a megújuló teológia áramlataiban a zsinat után

A Vat. II. friss lendületet adott a megújulást kereső teológiának és ennek keretében az erkölcsstudománynak. A zsinat lelkipásztori célkitűzésénél fogva sürgeti a hatékonyabb elmélyedést a bibliai és patrisztikai tanításban, hogy Isten kinyilatkoztatott igéje minél elevebb formában jusson el az emberiséghez. A zsinat szelleme felszabadította azokat az erőket, amelyeket előzőleg még gyanakvással szemlél, sőt elutasított az egyházi tanítói hivatal. Színes és gazdag szellemi élet bontakozik ki előttünk. Befejezésül arra szeretnék rámutatni, hogyan viszonylik ez a folyamat — mely korántsem lezárt és egységes — a szenttamási szellemben felvázolt megújuláshoz, hol vannak azok a pontok, amelyeket támad, hol és mi módon lehetne a szenttamási gondolatot az új követelményeknek megfelelően továbbépíteni?

A hagyományos teológiával kapcsolatban főként a következő nehézségek merülnek fel. A teológia azáltal, hogy felhasználta a hellenisztikus filozófia adottságait, főként Arisztotelész és a sztoikusok elgondolását, eltért az újszövetségi kinyilatkoztatás szellemétől, amely megjelenik az evangéliumok ige hirdetésében, az apostolok írásaiban és tovább él a patrisztikus hagyományban. Az evangéliumok létszerűen adják elő az Úr Jézus tanítását és közvetlenül szólítják az egész egzisztenciális embert. Az elvont elmélkedések és fogalmazások elszakítanak a természetfeletti lélettől és a hitigazságokat távoli, rideg, természetes metafizikai igazságok szintjére szállítják. Pedig a teológiai eszmélkedés feladata, hogy mindent visszavezessen a misztériumra (Rahner), Isten örök szeretetből fakadó önmaga-közlésének titkára. Az üdvösség történetének életáramlása elhal és megmerevedik a görög filozófia formuláiban, amelynek nincs érzéke a kinyilatkoztatás történetisége iránt. A hellenisztikus fogalmakba öltöztetett teológia idegen a modern ember lelkiségétől és távol áll a „harmadik világ” gondolkodásától.

De nemcsak tudományelméleti szempontokból hiányos a skolasztikus teológia. Elmarad a hívő élet követelményeitől, amely eleven és éltető, hatékony motivumokat kíván, és olyan tanítást igényel, amely az embert közel viszi a természetfölötti élet éltető forrásaihoz. Isten mérhetetlen szeretetének kinyilatkoztatása lüktet az Isten megtestesült Igéjének, Krisztusnak igehirdetésében és az apostolok tanításában. Ez az isteni hívő szó kér választ az embertől. Az ember személyes szabadságának erejéből, a Szentlélek éltető kegyelmében ad választ saját „szituációjának” megfelelően a hívő szóra. A kinyilatkoztatás perszonalisztikus: a személyes Isten a megtestesült Ige személyében szólítja a személyes embert, akitől szabad és személyes döntést és elkötelezettséget vár. A spekulatív teológiában az életértékek elhomályosulnak, az egzisztenciális mozzanat elmosódik és marad a száraz, üres fogalom, a rideg, heterogén törvény. A teológiának kerigmatikusnak kell lennie, azaz az apostoli igehirdetést kell felújítania, hogy beleállítsa az embert a kinyilatkoztatás életáramlatába, amely nem elvont tanítás, hanem Jézus életének folytatása bennünk a Szentlélek erejéből. Így ébresztheti a teológia az élet hordozóját és megvalósítóját, a szeretetet, amely Istentől árad ki és sodorja magával Isten felé az embert. Mivel az erkölcsi élet a szeretet válaszadásában és szolgálatában bontakozik ki, az erkölcsstan nem maradhat meg az egyedi ember szűk kereteiben, hanem ki kell terjednie az emberi közösségre, amelynek természetfölötti megjelenítője Krisztus egyháza; az Üdvözítő megváltói művének folytatója a történelemben.

Kétségtelen, hogy ezek a vádak a hagyományos teológia és főként az erkölcs-tudomány valóban meglévő hiányosságaira mutatnak rá. De az emberi lét és az igazság sokkal bonyolultabb, mintsem egyoldalú döntésekkel a hibákat helyre lehetne állítani. Több szempontot figyelembe kell vennünk, hogy az emberi korlátozottság keretében néhány útmutató eligazítást adhassunk.

Isten a kinyilatkoztatást Jézus Krisztusban adja. A keresztség beiktat Jézus életébe. A belső megújulás és életfolyamat nem tudatos. Az Úr Jézus Isten igazságát emberi módon, nem személyes belső sugallattal, hanem szóbeli közléssel adja tudomásunkra. „A hit az ige meghallgatásából fakad, a meghallgatás pedig Krisztus szavából” — írja Szent Pál. A kinyilatkoztatott igazság tehát emberi köntösben jelenik meg. Emberi fogalmak és képek közvetítik felénk a természetfölötti tartalmakat. Minden ismeretünk alapanyaga a tapasztalati világ adottságaiból alkotott kép és az abból elvont fogalom. A tényleges gondolkodásban előtérbe nyomulhat a képszerűség, amely közvetlenül jeleníti meg a tárgyat, hatékonyabban indítja az érzelmi világot és serkenti az akarati döntést. Az Úr Jézus parabolái, metaforái, allegóriái a közvetlen felfogás lehetőségeit szolgálják. Biztos, hogy a katekézisen, az igehirdetésben elsőrangú helyet foglal el a képszerű gondolkodás. De a képszerű beszédben mindig marad valami határozatlanság, bizonytalanság. A kép a gondolatot nem tudja egyetemes érvényében kifejezni. Ezért már az apostoli igehirdetésben is mutatkozik a törekvés, amely az igazság lényegi, egyértelmű, egyetemes érvényességét tárja fel. Gondoljunk a János evangélium egyes fejezeteire, vagy Szent Pálnak a megigazulásról és a hitről szóló tanítására. A tudomány igénye, hogy az igazságot igazolja és rendszerbe foglalja. Ettől a követelménytől nem mentes a teológia sem. Ezért a teológia rászorul az ész elvont fogalmaira, a lényegi összefüggések feltárására. A hagyományos teológia bizonyára túlzott mértékben élt a következtetés eszközeivel. Talán helyesebben fogalmaz Rahner, aki abban látja a teológia feladatát, hogy az ember eszmélkedjék a kinyilatkoztatott igazság fölött. De ez mindenképpen megkívánja a fogalmak és fogalmi kapcsolatok használatát. Ezért használja, akarva, nem akarva a teológia a filozófiai elgondolásokat. Szent Ágoston és a patrisztika az újplatonikus hagyomány útjain járt. Szent Tamás korában az arisztotelészi filozófia fogalmai látszottak alkalmasnak arra, hogy megfogalmazzuk a kinyilatkoztatott igazságot. A filozófia elvont formában, de hűségesen tükrözi a valóságot és ezért alkalmas a teológia gondolatok kifejtésére. Elveszti azonban értékét, ha öncélú spekulációvá válik és nem igazodik az életértékek irányába. Az újkor filozófiája kétségtelenül értékes távlatokat nyitott meg, amelyeket egészen napjainkig a teológia nem vett figyelembe. A kinyilatkoztatás

történetiségének kihangsúlyozására ma sokan fordulnak az egzisztencializmushoz. Eármennyire értékes szempontokat nyújt is az egzisztencializmus, nem látom az utat, hogy ismeretelméleti szemlélete megóvjon az igazság relativitásától.

A másik problémakör abból fakad, hogy a kinyilatkoztatás a keresztény életet egzisztenciális valóságában hirdeti. Ez a tény nem teszi feleslegessé a keresztény élet alapelveinek lényegi szemléletét. Az összefüggések feltárása bizonyos fokú elvont gondolkodást tételez föl, ha Krisztus változatlan tanítását egyetemes érvényében akarjuk kifejezni. Ez nem zárja ki, sőt feltételezi, hogy nyitva maradjon az út az életértékek felé, és a teológus az igazságot a mai ember gondolkodásának megfelelően fogalmazza meg. A tudomány az élet egészét nem tudja fogalmakba szorítani. Az élet a bennünk lakozó Szentlélek indításaiban, a személy szabad állásfoglalásában bontakozik ki. Az egzisztenciális és szituációs szempont feltételezi, hogy a teológia megragadja a keresztény tanítás lényegi szerkezetét is. Ezért bizonyos fokig elvontnak, rendszerezetnek kell lennie, hogy az igazság biztonsága és egyetemes érvénye az emberi oldalról biztosítható legyen. Ezeket a gondolatokat a szenttamási teológiára alkalmazva, a következőket mondhatjuk:

A mai teológia sürgeti a krisztocentrikus beállítottságot, és azt kívánja, hogy az erkölcstudomány központi gondolata, a kinyilatkoztatás központi ténye legyen: Krisztus, a megváltó és üdvözítő. Szent Tamás erkölcstana nem krisztocentrikus, mert hiszen az elvont célfogalomra épít, Krisztus személye csak a Summa harmadik részében jelenik meg a tudományos elemzés és összegezés színe előtt. Ez felületesen nézve így van. Azonban Szent Tamás zsenialitását abban láthatjuk, hogy a teológia egészét a kinyilatkoztatásban megjelenő háromszemélyű egy Isten távlatában foglalja össze. A harmadik rész krisztológiája betetőzése a teológiai épületnek. Fényét előre veti a második rész erkölcstanában is. „Üdvözítőnk azért jött — mondja a harmadik rész bevezetésében —, hogy népét megváltsa a bűntől; önmagában mutatta meg az igazság útját, amelyen a halhatatlan élet boldogságára a feltámadás által eljutunk. Ezért a teológiai építmény betetőzésül, miután beszéltünk az emberi élet végső céljáról, az erényekről és a vétkekről, beszélnünk kell mindenk Megváltójáról és a Megváltónak az emberiség számára nyújtott jótéteményeiről.” A tudományban más az ismeretforrás, mint a rendező elv. Az ismeretforrás a Summa Teológiában Isten kinyilatkoztatott igéje, tehát a Summa mindig Krisztus felé tekint, nyíltan vagy burkoltan. De a rendező elv az Isten, aki az erkölcstudományban mint az ember végső célja irányítja az ember útját a boldogság felé. Isten mint végső cél alkalmas eszme arra, hogy egységbe fogja a természetfölötti élet és a természet törvényének követelményeit. Szent Tamás erkölcstana Krisztus követésének erkölcstana és megfelelhet a mai követelményeknek. Szent Tamás krisztológiai elgondolása az erkölcstudományt az üdvtörténet távlataiba állítja. Magának a krisztológiának a felépítése dinamikus, mert az Üdvözítő misztériumait Krisztus életének tényeiben szemléli. Dinamikus Szent Tamás erkölcsfogalma is. Az erkölcsi élet az eszes természet útja Isten felé. Az ember a természet és a kegyelem ajándékait bontakoztatja ki a hit által megvilágított ész vezetése mellett, megvalósítja az emberi, közösségi értékeket és így jut el a személyes tökéletességhez, a boldogsághoz. „Bonum hominis esse secundum rationem” — idézi Szent Tamás számtalanszor a Pseudo-Areopagitát. Ehhez hozzátartozik: „per rationem fide illustratum”. Az ember java, hogy a hit fényénél megvilágított észnek, az eszes természetnek megfelelő döntései szerint éljen. Az erkölcsi élet belülről fakad, a személyes valóság szolgálatában áll, nem idegen, kívülről reánk szabott törvényt követ, hanem saját, Istentől beléje oltott törvényének az útján jár, amikor a szeretetben közeledik Istenhez és a szeretettől áttüzesített szemléletben ragadja meg a végső célt, a boldogságot. Külső törvényre, normára szükség van, mert a Lélek nem ad mindenkinek külön kinyilatkoztatást, és az emberi természet ösztönös rétegei viszáznak az emberfeletti cél megvalósításának útján. De az írott törvény is a lelkiismeret döntése által érvényesül a személyes valóságban: ez a döntés pedig feltételezi nemcsak az egyetemes normák ismeretét, hanem a szeretetben megigazult jóakaratot, amely a Szentlélek megvilágosító és indító kegyelmeivel halad az erkölcsi tisztulás útján a végső cél felé.

Mindezek ellenére nem tagadható, hogy a kinyilatkoztatás egzisztenciális jellegének és történetiségének teljes tudatosítása távol állott Szent Tamás gondolkodásától. Ezért gondolatvilága kiegészítésre szorul. Az egzisztencialista szellemben mozgó kísérletek — mélyléktani, szociológiai kutatások — új indításokat adhatnak. ha a kinyilatkoztatás mindenidőkre érvényes erkölcsstanát biztosítani tudják. Mindezekelőtt világosabban előtérbe kell lépnie a bibliai alapoknak — erről Szent Tamás szentírás-magyarázataiban beszél. A modern antropológia a természet törvényének kifinomultabb értelmezéséhez vezet. A mélyléktan az erkölcsi cselekvés motívumainak feltárásával, a szabadság szerkezetének kifejtésével, az emberi egyéniség fejlődéstani kibontakozásának ismeretével ad nélkülözhetetlen útbaigazítást az erkölcsstudománynak. Érdekes, hogy Szent Tamásnak a „passiók”-ról szóló, általában csak felszínesen ismert hatalmas fejezetsorozata a Summa morális részében, nagyon mély emberi meglátásokkal gyarapítja tudásunkat, ha megfogalmazásában, rendszerezésében elavultnak is mondható. A szenttamási rendszer az emberi közösség-értékekre irányuló szempontokkal gazdagítható, amelyeket az újabb ecclesiológia tár fel. A szociológiai eredmények komoly feladatok elé állítják a morálteológiát. Bölcsleileg az emberi közösség mélyebb szemléletére vezethet a marxizmus immanens humanizmusa. Az egzisztencializmus, amely erősen befolyásolja főként a német teológusokat, megadja az orientációt az emberi lét életszerű, élményszerű értelmezéséhez; segít a kinyilatkoztatás történetiségének megértésében (Max Müller, Franz Böckle, Karl Rahner). De az egzisztencialista ismeretelmélet a relativizmus felé vezet, amelynek helyes értékelése a teológusnak nem kis feladata.

Szent Tamás hitfogalma, mondják, nem számol a konkrét emberi életértékekkel és a kinyilatkoztatás Istenének helyébe elvont formulákat állít. De ha elmélyedünk tanításában, látjuk, hogy Szent Tamás tudatában van annak, hogy az ember kénytelen ugyan elvont fogalmakba, ítéletekbe öltöztetni a kinyilatkoztatás igazságait, de ezek tárgya maga az élő Isten. Az isteni küldetésekről szóló gyönyörű quaestio a Summa első részében megmutatja, hogy Szent Tamás világosan látta, hogy nem elég csak az intellektuális tartalmak elsajátítása, hanem a kegyelem által az Istenhez hasonlóvá vált lélek a szeretet útján megközelíti, élményszerűen, az isteni személyeket. Ez a csúcspont, amelyre eljut az erkölcsi élet, amikor a szeretetben átizzott ember a Szentlélek ajándékai útján már itt a földön mintegy megtapasztalja az Isten kegyelmi jelenlétét.

A teológiai gondolkodás átértékelői (pl. Rahner) sürgetik, hogy a teológiai gondolkodás kiindulópontján a hitben megjelenő háromszemélyű Isten élménye álljon. A hit maga is személyes élmény, amelyben a keresztyény átadja magát Istennek és rábizza életét az Úr szavára. Ez igaz, de ez nem az erkölcsi élet kezdete, hanem beteljesedése. Ezzel a ténnyel számolnia kell a teológiai gondolkodásnak is, ha nem akar az erkölcsi élet kezdetén olyan követelményeket támasztani, amelyek csak annak következetes kibontakozásában valósulnak meg. Nem gondolom, hogy Szent Tamást meg lehet tenni a „transzcendentális módszer” képviselőjének, de alapelvei elég távlatot adnak arra, hogy az egyetemes szempontok sérelme nélkül helyet kapjanak benne a mai élet sürgető követelményei.

Az ember a valóságot töredékes, gyenge fogalmakba akarja beleszorítani. A teológus ennek a ténynek alázatos elismerésével halad a végtelenbe táruló mélységek felé. Keresi a mindig jobbat, de tudja, hogy egészen tökéleteset soha nem tud mondani. Az erkölcsstudomány mai megújulásában is szerényen építenünk kell a hagyományra, megragadjuk a múlt értékeit és keressük, hogy az Isten örök Igéjét hogyan tudjuk a mai ember életéhez, gondolkodásához, életérzéséhez közelebb vinni. Úgy gondolom, ezen az úton Szent Tamásnak is van szava a modern emberhez. A tudományos kifejtés a keresztyény élet személyes és egzisztenciális megvalósításának szolgálatában áll. Így lesz a teológia valóban kerigmatikus, nem mint ha a buzdítások konkrét képszerűsége, a motívumok életszerű feltárása pótolná az Ige hirdetőinek felkészültségében a tudományos felkészültséget, hanem azért, hogy elméleti, elveket vizsgáló szemlélete a gyakorlati élet irányítása felé orientálódik, eleven kapcsolatban a bibliai és patrisztikus hagyománnyal.